

Қазақстан Республикасы
Ғылым және жоғары білім министрлігі

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты

ОТАН ТАРИХЫ

2026. Т. 29 (2)

ISSN 1814-6961
E-ISSN 2788-9718

ОТАН ТАРИХЫ

2026. Т. 29 (2)

- ТАРИХ
- ЭТНОЛОГИЯ
- АРХЕОЛОГИЯ

ISSN: 1814-6961 (print)
ISSN: 2788-9718 (online)

Отан тарихы
Отечественная история
History of the Homeland

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2026. Т. 29 (2)

Published in the Kazakhstan
Otan tarikhly
Has been issued as a journal since 1998
ISSN: 1814-6961 (Print)
ISSN: 2788-9718 (Online)
2026. Vol. 29. Is. 2. Pp. 787–803
Journal homepage:
<https://otan.history.iie.kz>

FTAX3 / МРНТИ / IRSTI 03.20

https://doi.org/10.51943/2788-9718_2026_29_2_787-803

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҮКІМЕТТІК ЕМЕС ҰЙЫМДАРДЫҢ 1991–2011 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ДАМУ ТАРИХЫНЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ

Динара Кенесовна Оспанова¹, Данияр Болатович Тебаев², Даурен Абильтәевич Мағауянов³

¹ М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті
(Ы. Сүлейменов көшесі, 13, 080000, Тараз, Қазақстан Республикасы)
PhD
<https://orcid.org/0000-0002-2580-9469>. E-mail: d_k_ospanova@mail.ru

² М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті
(Ы. Сүлейменов көшесі, 13, 080000, Тараз, Қазақстан Республикасы)
тарих ғылымдарының кандидаты
<https://orcid.org/0009-0003-6253-768X>. E-mail: tebayev@gmail.com

³ Қ.Құлажанов атындағы Қазақ технология және бизнес университеті
(Қ. Мұхамедханов көшесі, 37А, 010000, Астана, Қазақстан Республикасы)
PhD, «Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер» кафедрасының меңгерушісі
<https://orcid.org/0000-0002-0400-2826>. e-mail: daurxxvek@bk.ru

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2026

© Оспанова Д., Тебаев Д., Мағауянов Д., 2026

Аңдатпа. *Кіріспе.* Мақалада Қазақстан Республикасындағы үкіметтік емес ұйымдардың қалыптасуы мен дамуының негізгі ерекшеліктері саяси жүйенің трансформациялануы және азаматтық қоғам институттарының орнығуы аясында қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі жаһандық үрдістер мен ұлттық социомәдени дәстүрлерді ұштастыратын қоғамдық-саяси дамудың баламалы үлгілерін талдау қажеттілігімен айқындалады. Үкіметтік емес ұйымдардың рөлінің артуы азаматтық қатысуды кеңейтуге, әлеуметтік жауапкершілікті күшейтуге және қоғамдық бақылау тетіктерін нығайтуға ықпал етеді. *Мақсаты мен міндеттері.* Мақаланың мақсаты – Қазақстанның қазіргі саяси жүйесіндегі құбылыс ретінде үкіметтік емес ұйымдардың дамуының негізгі заңдылықтары мен үрдістерін анықтау. Осы мақсатқа жету үшін үкіметтік емес сектордың қалыптасу кезеңдерін талдау, оның институционалдық және құқықтық негіздерін айқындау, қызметінің негізгі бағыттары мен даму мәселелерін анықтау міндеттері қойылды. *Материалдар мен әдістер.* Зерттеудің әдіснамалық негізін тарихи, жүйелік-құрылымдық және салыстырмалы тәсілдер, сондай-ақ нормативтік-құқықтық актілерді, ғылыми жарияланымдарды және статистикалық деректерді талдау құрайды. Кешенді әдіс қолдану үкіметтік емес ұйымдардың эволюциясын айқындауға және олардың мемлекеттік құрылымдармен өзара іс-қимылының ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді. *Нәтижелер.* Зерттеу барысында Қазақстандағы үкіметтік емес ұйымдардың дамуы мемлекеттік қолдау элементтері мен азаматтық бастамалардың кеңеюін ұштастыратын баламалы әрі гибридті сипатта екені анықталды. Олардың қызметінің негізгі бағыттарына әлеуметтік қорғау, білім беру, мәдениет,

экология және адам құқықтарын қорғау салалары жатады. Үкіметтік емес сектордың негізгі проблемалары ретінде қаржылық тұрақтылықтың жеткіліксіздігі, институционалдық тәуелділік және қоғамдық сенім деңгейі көрсетілді. *Қорытынды.* Қазақстан Республикасында үкіметтік емес ұйымдардың одан әрі дамуы мемлекет пен азаматтық қоғам арасындағы өзара іс-қимыл тетіктерін жетілдіруді, азаматтық мәдениетті дамытуды және азаматтық қоғамның институционалдық негіздерін нығайтуды талап етеді.

Түйін сөздер: үкіметтік емес ұйымдар, қоғамдық бірлестіктер, коммерциялық емес ұйымдар, азаматтық қоғам, мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс.

Дәйексөз үшін: Оспанова Д.К., Тебаев Д.Б., Мағауянов Д.А. Қазақстан Республикасында үкіметтік емес ұйымдардың 1991–2011 жылдарындағы даму тарихының кейбір аспектілері // Отан тарихы. 2026. Т. 29. № 2. С. 787–803. [қазақша]. DOI: 10.51943/2788-9718_2026_29_2_787-803

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ НЕПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН В 1991–2011 ГОДАХ

Динара Кенесовна Оспанова¹, Данияр Болатович Тебаев², Даурен Абильтәевич Мағауянов³

¹ Таразский государственный университет имени М. Х. Дулати
(ул. Ы. Сулейменова, 13, 080000, г. Тараз, Республика Казахстан)
PhD
<https://orcid.org/0000-0002-2580-9469>. E-mail: d_k_ospanova@mail.ru

² Таразский государственный университет имени М. Х. Дулати
(ул. Ы. Сулейменова, 13, 080000, г. Тараз, Республика Казахстан)
кандидат исторических наук
<https://orcid.org/0009-0003-6253-768X>. E-mail: tebayev@gmail.com

³ Казахский технологический и бизнес-университет имени К. Кулажанова
(улица К. Мухамедханова, 37А, 010000, Астана, Республика Казахстан)
PhD, заведующий кафедрой «Социально-гуманитарные дисциплины»
<https://orcid.org/0000-0002-0400-2826>. E-mail: daurxxvek@bk.ru

© ИИЭ имени Ч.Ч. Валиханова, 2026

© Оспанова Д., Тебаев Д., Мағауянов Д., 2026

Аннотация. *Введение.* В статье рассматриваются особенности становления и развития неправительственных организаций в Республике Казахстан в контексте трансформации политической системы и формирования институтов гражданского общества. Актуальность исследования обусловлена необходимостью осмысления альтернативных моделей общественно-политического развития, учитывающих как глобальные тенденции, так и национальные социокультурные традиции. Усиление роли неправительственных организаций способствует расширению гражданского участия, повышению социальной ответственности и укреплению механизмов общественного контроля. *Цель и задачи.* Целью статьи является выявление основных закономерностей и тенденций развития неправительственных организаций как феномена современной политической системы Казахстана. Для достижения поставленной цели определены следующие задачи: проанализировать исторические этапы формирования неправительственного сектора, выявить институциональные и нормативно-правовые основы его функционирования, определить ключевые направления деятельности и основные проблемы развития. *Материалы и методы.* Методологической основой исследования послужили исторический, системно-структурный и сравнительный подходы, а также анализ нормативно-правовых актов, научных публикаций и статистических данных. Применение комплексного подхода позволило рассмотреть эволюцию неправительственных организаций в динамике и выявить особенности их взаимодействия с государственными структурами. *Результаты.* В ходе исследования установлено, что развитие неправительственных организаций в Казахстане носит альтернативный и гибридный характер, сочетающий элементы государственной поддержки и расширяющиеся формы гражданской инициативы. Определены основные направления их

деятельности, включая социальную защиту, образование, культуру, экологию и защиту прав человека. Выявлены ключевые проблемы функционирования неправительственного сектора, связанные с финансовой устойчивостью, институциональной зависимостью и уровнем общественного доверия. *Заключение.* Сделан вывод о необходимости дальнейшего совершенствования механизмов взаимодействия государства и неправительственных организаций, развития гражданской культуры и укрепления институциональных основ гражданского общества в Республике Казахстан.

Ключевые слова: неправительственные организации, общественные объединения, некоммерческие организации, гражданское общество, государственный социальный заказ.

Для цитирования: Оспанова Д. К., Тебаев Д. Б., Магауянов Д. А. Некоторые аспекты истории развития неправительственных организаций в Республике Казахстан в 1991–2011 годах // Отан тарихы. 2026. Т. 29. № 2. С. 787–803. [на казахском]. DOI: 10.51943/2788-9718_2026_29_2_787-803

SOME ASPECTS OF THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN 1991–2011

Dinara Kenesovna Ospanova¹, Daniyar Bolatovich Tebayev², Dauren Abiltayevich Magauyanov³

¹ M. Kh. Dulaty Taraz State University (Y. Suleimenov Street, 13, 080000, Taraz, Republic of Kazakhstan)
PhD
<https://orcid.org/0000-0002-2580-9469>. E-mail: d_k_ospanova@mail.ru

² M. Kh. Dulaty Taraz State University (Y. Suleimenov Street, 13, 080000, Taraz, Republic of Kazakhstan)
Candidate of Historical Sciences
<https://orcid.org/0009-0003-6253-768X>. E-mail: tebayev@gmail.com

³ K. Kulazhanov Kazakh University of Technology and Business (K. Mukhamedkhanov Street, 37A, 010000, Astana, Republic of Kazakhstan)
PhD, Head of the Department «Social and humanitarian disciplines»
<https://orcid.org/0000-0002-0400-2826>. E-mail: daurxxvek@bk.ru

© Valikhanov IHE, 2026

© Ospanova D., Tebayev D., Magauyanov D., 2026

Abstract. *Introduction.* The article examines the key features of the formation and development of nongovernmental organizations in the Republic of Kazakhstan within the context of political system transformation and the establishment of civil society institutions. The relevance of the study is determined by the need to analyze alternative models of socio-political development that combine global trends with national socio-cultural traditions. The growing role of nongovernmental organizations contributes to expanding civic participation, enhancing social responsibility, and strengthening mechanisms of public oversight. *Purpose and objectives.* The purpose of the article is to identify the main patterns and trends in the development of nongovernmental organizations as a phenomenon of the modern political system of Kazakhstan. The objectives include analyzing the historical stages of NGO formation, identifying the institutional and legal foundations of their functioning, and determining key areas of activity and major development challenges. *Materials and methods.* The methodological framework of the study is based on historical, systemic-structural, and comparative approaches, as well as the analysis of regulatory legal acts, scholarly publications, and statistical data. The application of an integrated approach made it possible to trace the evolution of nongovernmental organizations and reveal the specific features of their interaction with state institutions. *Results.* The study demonstrates that the development of nongovernmental organizations in Kazakhstan follows an alternative and hybrid trajectory, combining elements of state support with expanding forms of civic initiative. The main areas of NGO activity include social protection, education, culture, environmental protection, and human rights advocacy. Key problems of the nongovernmental sector are identified, including financial sustainability, institutional dependence, and the level of public trust. *Conclusion.* It is concluded that further development of nongovernmental organizations requires improving

mechanisms of state–civil society interaction, promoting civic culture, and strengthening the institutional foundations of civil society in the Republic of Kazakhstan.

Key words: non-governmental organizations, public associations, non-profit organizations, civil society, state social order.

For citation: Ospanova D. K., Tebayev D. B., Magauyanov D. A. Some Aspects of the History of the Development of Non-Governmental Organizations in the Republic of Kazakhstan in 1991–2011 // Otan Tarihy. 2026. Vol. 29. № 2. Pp. 787–803. [in Kazakh]. DOI: 10.51943/2788-9718_2026_29_2_787-803

Кіріспе. Елдің жаңа тарихымен бірге үкіметтік емес ұйымдар (бұдан әрі – ҰЕҰ) да дамып келеді, қазақстандық ҰЕҰ шын мәнінде орасан зор жолды жүріп өтті. Олардың қалыптасуы елдің тәуелсіздік алу және ауқымды нарықтық және демократиялық реформалар жүргізу кезеңімен тығыз байланысты. ҰЕҰ қызметі көбінесе гуманитарлық салаға мемлекеттік емес инвестицияларды тартуды қамтамасыз етті деп айту асыра айтылмас.

Қазақстанның қазіргі заманғы ҰЕҰ-ның қызметін зерделеу халықтың түрлі топтарының өзгерген экономикалық, әлеуметтік-саяси жағдайларға трансформациялау және бейімделу процесіне олардың рөлі мен ықпал ету дәрежесін анықтау қажеттігіне байланысты өзекті болып табылады. Бұл үрдіс постсоциалистік мемлекеттердегі азаматтық қоғам институттарының трансформациясымен тығыз байланысты және олардың институционалдық бейімделуі саяси модернизация үдерістерінің маңызды индикаторы болып табылады. Өмірдің жаңа шындықтары адамдардың материалдық қажеттіліктерін қанағаттандырумен тікелей байланысты емес көптеген проблемаларды айқындап берді. Мұндай проблемаларды шешуге үкіметтік емес ұйымдар тырысады, олардың рөлі қазіргі кезеңде мүдделер бойынша қалыптасқан жекелеген топтардың проблемаларын шешу, өткір, оның ішінде әлеуметтік проблемаларды шешуге бағытталған белгілі бір мүдделерді қорғау және жылжыту мақсатында жекелеген азаматтардың күш-жігерін біріктіруге келеді.

Отандық тарих ғылымында қазақстандық ҰЕҰ-дың қалыптасу, даму тарихы, олардың халықаралық қауіпсіздікпен, адам құқықтарын қорғаумен, қоршаған ортаны қорғаумен және т.б. байланысты проблемаларды шешуде мемлекетке жәрдемдесудегі рөлінің күшеюі жеткіліксіз зерделенген. Қазіргі уақытқа дейін Қазақстанда үкіметтік емес ұйымдардың қалыптасу және даму тарихына қатысты кешенді зерттеулер жоқ. ҰЕҰ қызметінің кейбір тараптары, аспектілері, атап айтқанда, қазақстандық ҰЕҰ осындай ұйымдардың халықаралық желілерінің жұмысына қосылуы, олардың алған құқықтары мен міндеттері, олардың Қазақстандағы коммерциялық емес секторды дамыту жөніндегі бастамалары және т.б. толық зерттелмеген.

Қазақстанда болып жатқан терең және өзара тығыз байланысты өзгерістер қатардағы қазақстандық өмірінің барлық жақтарын демократияландыру процестерін тереңдетумен байланысты. ҰЕҰ-ның демократияландырудың барлық процестерін іске асырудағы рөлін айқындау теориялық тұрғыдан ғана емес, практикалық тұрғыдан да маңызды. Бұрын жүргізілген ғылыми ізденістерге қарамастан, бүгінгі таңда ҰЕҰ-ның мемлекеттік деңгейдегі белсенді қызметі фактісі бойынша бірыңғай пікір жоқ, ҰЕҰ-ның құқықтық мәртебесін айқындау проблемасы объективті шындықпен тиісті шамада сәйкес келмейді, әлеуметтік проблемаларды шешудегі олардың әлеуеті мен даму перспективасы толық көлемде айқындалмаған.

ҰЕҰ-ды Қазақстанның саяси даму факторы ретінде зерделеу отандық тарих ғылымында егжей-тегжейлі әзірше әзірленген проблемалардың қатарына жатпайды. Сондықтан ҰЕҰ қызметін талдаудың жаңа тұжырымдамалық тәсілдерін саяси жүйе институттарын дамытуға әсер ететін фактор ретінде негіздеу өзекті болып табылады.

Материалдар мен әдістер. Зерттеудің дереккөздік базасын көптеген құжаттық материалдар құрады, оларды мынадай түрде жүйелеуге болады: 1. Заңнамалық құжаттар; 2. Қазақстан Республикасының ҰЕҰ-ы мен бірлестіктерінің іс жүргізу материалдары; 3. Мерзімді баспасөз; 4. Үкіметтік емес қоғамдық ұйымдардың, мемлекеттік билік және басқару, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының Интернет-ресурстарынан материалдар; 5. Статистикалық материалдар.

Дереккөздердің бірінші тобының негізгілерінің ішінде халықаралық сипаттағы ресми құжаттарды атауға болады, мысалы, Біріккен Ұлттар Ұйымының Жарғысын, атап айтқанда, оның ресми мәтіні 71-бабында былай делінген: «Экономикалық және Әлеуметтік Кеңес өзінің құзыретіне кіретін мәселелерге мүдделі ҰЕҰ-мен консультациялар үшін тиісті іс-шаралар өткізуге уәкілетті» [Устав ООН, 1945: 71].

ҮЕҰ қызметін реттейтін түрлі отандық заңнамалық актілер маңызды дереккөздер болып табылады. Атап айтқанда, жұмыста қоғамдық бірлестіктердің заңды мәртебесін, олардың құқықтары мен міндеттерін айқындайтын 1996 жылғы «Қоғамдық бірлестіктер туралы» Қазақстан Республикасының Заңы [Қоғамдық бірлестіктер туралы..., 1996]; Заңды тұлғаларды тіркеу саласындағы заңнаманы жетілдіруде нақты қадам болған «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» Қазақстан Республикасының Заңы [Коммерциялық емес ұйымдар туралы..., 2001]; Халықаралық ұйымдардың қызметін реттеу және нақтылау мақсатында қабылданған «Халықаралық және мемлекеттік ұйымдардың, шетелдік ҮЕҰ-дар мен гранттар беретін қорлардың тізбесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Үкіметінің қаулысы [Грант беретін халықаралық..., 2001] сияқты ресми құжаттарға талдау жасалды.

Бұл жұмыста Қазақстан Республикасының заңдарымен байланысты бірқатар мәселелер қадағаланып, қаралды. Мысалы, Қазақстан Республикасының Конституциясында «қоғамдық бірлестіктердің мемлекет істеріне заңсыз араласуына» және «қоғамдық бірлестіктерге мемлекеттік органдардың функцияларын жүктеуге» тыйым салу енгізілді, бірақ оларға толықтыруда «қоғамдық бірлестіктерді мемлекеттік қаржыландыруға» тыйым салу белгіленді [ҚР Конституциясы, 1995].

Азаматтық қоғам саласындағы мемлекеттік саясаттың көрсеткіші бірыңғай құжатта көрсетілуі тиіс бас сызықтың болуы болып табылады. Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы Демократия және азаматтық қоғам мәселелері жөніндегі ұлттық комиссияның жұмыс тобы дайындаған және Азаматтық форум делегаттарының мақұлдауын алған Қазақстан Республикасындағы азаматтық қоғамды дамыту тұжырымдамасы (2006–2011 жж.) осындай құжат болып табылады. Тұжырымдамада азаматтық қоғам моделін перспективалы жүргізу берілетінін атап өткен жөн. «Билік пен қоғам сөз бостандығын, дінді, жиналыстарды, азаматтардың бірігу құқығын, әділ сотты, адал, ашық сайлауды бұлжытпай қамтамасыз етеді», – делінген құжатта. Бұл ретте «қоғамның жаңа сапалық жай-күйі оның өзін-өзі ұйымдастыруын және өзін-өзі реттеуін болжайтын болады» [Тусупбекова, 2007: 2].

ҮЕҰ қызметінің нәтижелеріне арналған мақалалардың көпшілігі «Казахстанская правда» республикалық газетінде жарияланды [Тусупбекова, 2007: 1]. «Вечерний Алматы» [Васильева, 2007: 4], «Экспресс К». [Жанов, 2005: 3], «Вечерняя Астана» [Полонская, 2011: 2], «Страна и мир» [Шарипханова, 2009: 4] және т.б. газеттер де өз беттерінде «үкіметтік емес сектор әлемінің жаңалықтарын» жиі жариялайды. Бұл жарияланымдардың басым бөлігі насихаттық бағытта жазылғандықтан, ҮЕҰ қызметіндегі өзекті мәселелерді терең талдамай, тек жалпы деңгейде ғана қарастырады.

Үкіметтік емес қоғамдық ұйымдардың, мемлекеттік билік және басқару органдарының, жергілікті өзін-өзі басқарудың интернет-ресурстары зерттеу проблемаларын талдау үшін ресми бастапқы көздер және құнды материал болды.

Қазақстан Республикасының Ұлттық архивінің материалдары ҮЕҰ-дың қызметін көрсететін құжаттармен танысуға мүмкіндік берді. Атап айтқанда, мақалада «Невада-Семей» халықаралық ядролық сынаққа қарсы қозғалысына қатысты Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінің 54 қоры Қазақстан Республикасының Ұлттық мұрағатының мұрағаттық материалдары пайдаланылды [ҚР ҰА. Қ. 54. Т. 1. І. 12. Б. 5].

Мақалада Қазақстан Республикасында жұмыс істейтін ҮЕҰ-дың сандық сипаттамасын анықтауға мүмкіндік беретін тарихи дереккөздердің бірі болып табылатын статистикалық материалдар пайдаланылды.

Талқылау. Қоғамтанушылардың ғылыми әдебиетінің едәуір қабатын үш негізгі топқа жүйелеуге болады, әрі жүйелеудің жұмыс өлшемі ретінде зерттеу әдебиетіндегі тұжырымдамалық тәсілдерді белгілеу керек.

Бірінші топқа теориялық-әдіснамалық негіз марксистік-лениндік сыныптық парадигмамен ұсынылған кеңестік қоғамтанушылардың жұмыстарын жатқызуға болады. Бұл ретте үкіметтік емес қоғамдық ұйымдардың проблемаларымен тарихшылар, құқықтанушылар, философтар айналысқан.

Мәлімделген проблема бойынша зерттеулердің екінші тобын шетелдік тарихнама құрайды. Т.Т. Матвееваның жұмысы бізді қызықтыратын тақырыпты әзірлеуге өз үлесін қосты. Автор ресейлік ҮЕҰ көбінесе шетелдік елдердің тәжірибесін калькуляциялайды, Ресейдің даму ерекшелігін ескеру қажеттігін атап көрсетеді, ресейлік тәжірибені халықаралық, ең алдымен еуропалық стандарттармен салыстыра отырып, талдайды деп санайды [Матвеева, 2010: 134].

Зерттеуші Ю.В. Гуськов «өз дамуының қазіргі кезеңінде ҰЕҰ көптеген елдерде мемлекеттің серіктестеріне, әлеуметтік маңызды қызметтерді жеткізушілерге және билік пен азаматтық қоғам арасындағы диалогтың үйлестірушілеріне айналады» деп есептейді [Гуськов, 2005: 109].

А.Г. Майстренко үкіметтік емес құқық қорғау ұйымдары туралы заңнаманың дамуын талдау нәтижесінде оны жетілдірудің негізгі бағыттарын анықтады: қоғамдық бірлестіктердің ұйымдық-құқықтық нысандарының бір түрі ретінде ҰЕҰ мәртебесін реттеу; адам құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың ұлттық жүйесінің элементі ретінде үкіметтік емес құқық қорғау ұйымдарының мәртебесін айқындау және т.б. [Майстренко, 2001: 19].

А.М. Пономарев өз диссертациясында доктриналық және заңды терминологиялық белгісіздікті жою мақсатында «қоғамдық бірлестік» және «қоғамдық ұйым» ұғымдарының мынадай арақатынасын енгізуді ұсынды. Қоғамдық бірлестіктер деп, атап айтқанда, қоғамдық ұйым құру жолымен іске асырылуы мүмкін азаматтардың қоғамдық белсенділігінің барлық нысандарын түсіну керек. Бұл терминді конституциялық-құқықтық мағынада пайдалану қажет. Азаматтық құқықта (доктринада және заңнамада) тек қана «қоғамдық ұйым» терминін қолдану ұсынылады [Пономарев, 2004: 145].

Кейбір шетелдік сарапшылар Орталық Азия елдерінде әлеуметтік белсенділік жоқ деп есептеп, бұрынғы кеңестік азиялық республикаларда исламдану үдерісі күшейеді деп болжаған. Сондықтан да Орталық Азия өңірі елдеріне көптеген батыстық советологтардың қызығушылық танытуы кездейсоқ емес. Көптеген зерттеушілер Ресей мен Балтық жағалауы елдерінде бейресми ұйымдар Қазақстан мен Орта Азияға қарағанда әлдеқайда ертерек пайда болды деп санаған.

Алайда тарих керісінше жағдайды көрсетеді. В. Пономаревтің «Қазақстан мен Қырғызстандағы қоғамдық ұйымдар (1987–1991)» атты анықтамалығына сәйкес, Қазақстанда 1987 жылы үш өзіндік бастамамен құрылған ұйым болса, 1991 жылы олардың саны 96-ға жеткен [Пономарев, 1991: 43].

Зерттеулердің кіші топтарының тағы бірі – шетелдік авторлардың (еуропалық және американдық) халықаралық деңгейдегі ҰЕҰ қызметі туралы еңбектері сандық тұрғыдан неғұрлым алуан және кең, бірақ өте алуан түрлі және әдетте ҰЕҰ қызметінің жекелеген аспектілерін ғана қозғайды. ҰЕҰ қызметіне қатысты қолда бар әр түрлі шетелдік материалдар.

Атап айтқанда, Lipset S.V. «Political Man: The Social Bases of Politics» жұмысы азаматтық қоғамды дамытудағы және қоғамдағы демократиялық қағидаттарды нығайтудағы үкіметтік емес сектордың рөлін ашады [Lipset, 1960: 46]. Коммерциялық емес секторды зерттеудің қызықты мысалы «Коммерциялық емес секторды салыстырмалы зерттеу» халықаралық жобасының ұлттық орындаушыларының қатысуымен Л.М. Соломон және Х.К. Анхайер кітабында келтірілген [Salamon, 2015: 27].

Сондай-ақ, шетелдік авторлардың ұлттық ҰЕҰ-ды зерттеуге арналған зерттеулері қызықты. Атап айтқанда, Й. Бейгбедер [Бейгбедер, 1991: 113] Р. Шефер [Шефер, 1996: 37] және т.б. сияқты неміс авторларының жұмыстары, олар қоғамдық ұйымдардың маңызды міндеті елдің қоғамдық экономикалық және саяси дамуына ықпал ету болып табылатынын атап өтеді.

Және біз үшін тарихнаманың ең маңызды фрагменттерінің бірі болып табылатын жарияланымдардың үшінші тобы – бұл қазақстандық тарихнама. Отандық ғалымдар шетелдік авторлардың зерттеу тәжірибесін негізге ала отырып, ҰЕҰ-дың теориялық аспектілері мен мәнін зерделеуге, сондай-ақ ұлттық ҰЕҰ қалыптасу, даму және қызметінің тарихын қарауға өз үлестерін қосты.

Қазақстанның көркемөнерпаздар қоғамдық ұйымдарына арналған алғашқы зерттеулердің бірі 1980-жылдардың соңы мен 1990-жылдардың басында В. Пономарев жүргізген. Бұл зерттеудің тікелей зерделеу объектісі қызметі саясаттандырылған сипатқа ие не белгілі бір қоғамдық-саяси бастамаларға қатысқан бірлестіктер болды. Сондықтан сол зерттеу аясында билікпен қарым-қатынас мемлекеттік тіркеудің болуы немесе болмауы, мемлекеттік ұйымдардың үй-жайларын кеңсе ретінде пайдалану, сондай-ақ құқық қорғау органдарының ұйым белсенділерін қудалау жағдайлары сияқты мәселелер призмасы арқылы қаралғаны таң қалдырмайды. Автор атап өткендей, саясат сол кезде тыйым салынған сала болатын, сондықтан көптеген қоғамдық белсенділер саяси қызметті жүзеге асыру үшін әлеуметтік саладағы қоғамдық ұйымдардың, оның ішінде экологиялық ұйымдардың «шатырларын» пайдаланған [Пономарев, 1991: 73].

Елдегі әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық-саяси ахуалға жетекші ғалым Б. Аяғанов терең талдау жасады [Аяғанов, 1995: 49].

Мемлекет пен ҰЕҰ арасындағы әлеуметтік әріптестікті дамытудағы маңызды кезеңнің айғақтарының бірі әртүрлі деңгейдегі ғылыми жобалардың жарияланған қорытындыларын атап өткен

жөн. Мысалы, 1996–1997 жылдары Мәскеуде, Санкт-Петербургте, Алматыда және Одессада қатар жүзеге асырылған «Интерлигал» қорының халықаралық жобасы. Аталған жобаның жалпы атауы «ҮЕҰ-ның мемлекеттік құрылымдармен ынтымақтастығы: құқықтық модельдер» болды. Қазақстанда осы жоба аясында ҮЕҰ мен мемлекеттік органдардың 75 өкілінен сауалнама жүргізілді. Жоба материалдары пікіртерім барысында қатысушылар қалыптасқан өзара іс-қимылдың салыстырмалы түрде төмен деңгейін және мұндай ынтымақтастықты болашақта дамыту қажеттігін атап өтті. Осы жоба барысында жүргізілген зерттеу ҮЕҰ мен мемлекеттік органдардың өзара іс-қимылының мынадай неғұрлым жалпы нысандарын анықтады: лауазымды тұлғалармен дербес байланыстар, ұжымдық келісімдер, келісімдер негізінде бірлескен жұмыс, бірлескен жобалар, сараптамалық кеңестер, қоғамдық кеңестер құру, заң шығару қызметіне қатысу [Байболова, 2002: 14].

Отандық саяси қайраткер С. Дьяченконың мақаласы Қазақстандағы билік пен ҮЕҰ ынтымақтастығының стратегиясын, нысандары мен тетіктерін талдауға арналған. Автор «қандай да бір елде азаматтық қоғамның даму мүмкіндіктері туралы пайымдауға болатын принципті белгі оның халқының әлеуметтік-мәдени және саяси өзін-өзі ұйымдастыру қабілеті болып табылады. Бұл тұрғыда үкіметтік емес секторды жетілдіру – азаматтық қоғам институттарының билікпен өзара іс-қимылы әдістерін тікелей көтермелейтін және кеңейтетін трансформацияланатын қоғамның ажырамас атрибуты» [Дьяченко, 2007: 77].

Заманауи зерттеулер азаматтық қоғам мен үкіметтік емес сектордың қазіргі саяси және әлеуметтік процестердегі өсіп келе жатқан рөлін растайды. Азаматтық белсенділіктің дамуы халықтың институционалдық сенім деңгейімен және демократиялық институттардың сапасымен тығыз байланысты Francis Fukuyama азаматтық қоғамның тұрақтылығын институционалдық капиталдың жинақталуы және қоғамдық ұйымдардың әлеуметтік тұрақтылықты қолдаудағы тиімділігі арқылы түсіндіреді [Fukuyama, 2018: 112].

Цифрлық трансформация жағдайында қоғамдық коммуникациялардың желілік өзара әрекеттесуінің маңызы артып келеді. Manuel Castells желілік құрылымдар әлеуметтік мобилизация үдерістерін күшейтіп, үкіметтік емес ұйымдардың қоғамдық ықпалын кеңейтетінін атап көрсетеді [Castells, 2010: 63].

Коммерциялық емес сектордың дамуы мемлекет пен қоғам арасындағы әріптестікті кеңейтумен байланысты. Lester Salamon мемлекет пен үшінші сектордың тиімді өзара әрекеттесуі әлеуметтік маңызды мәселелерді шешуге ықпал ететінін көрсетеді [Salamon, 2015: 78]. Қоғамдық ұйымдар әлеуметтік ынтымақтастықты қалыптастыруда және азаматтық қатысуды ынталандыруда маңызды рөл атқарады.

Нәтижелер. Азаматтық қоғамның дамуы демократиялық мемлекеттің қажетті шарты екендігі жалпы қабылданған. Азаматтық қоғам – бұл әлеуметтік құрал, оның жағына өз құқықтарын жүзеге асыру еркіндігін таңдаушы тұлғалар бірігетін заманауи демократиялық ұйымдар біртіндеп тартылады – бұл социумның өз құқықтарын жүзеге асыру еркіндігін таңдауда өте бай спектрі бар. Демократиялық көріністердің жарқын көріністерінің бірі ҮЕҰ-дың жылдам өсуінде байқалған ел азаматтарының белсенділігі болып табылады.

Осы мақала аясында біз ҮЕҰ-ды құрамына әртүрлі халықаралық ұйымдар, ұлттық ҮЕҰ, ұлттық және трансұлттық әлеуметтік қозғалыстар енетін әртүрлі коммерциялық емес ұйымдарды белгілеу үшін қандайда бір жалпы ұғым ретінде анықтаймыз.

ҮЕҰ мен қозғалыстар мемлекеттік құқықтың құрылым субъектісі болып табылмайды, олар құқық шығармашылығы үрдісіне тікелей қатыспайды. Оған қоса осы ұйымдар мен қозғалыстар аясында құрылатын ұлттың ұжымдық пікірлер құқық норма құру үрдісіне ықпал ете алмайды.

Ол ұйымдардың қызметі де барынша алуан түрлі болып келеді және де олар кедейшілікті жою бағдарламаларында маңызды рөл атқарады. Бұл жерде ҮЕҰ-ды шартты түрде бес категорияға бөлуге болады:

1. Тұрғындардың белгілі бір тобының құқығын қорғайтын ассоциациялар;
2. Қызығушылықтар бойынша ассоциациялар;
3. Қайырымдылық ұйымдары;
4. Даму үрдісінде жұмыс істеуші ұйымдар;
5. Аз ұлт өкілдерін біріктіруші ұйымдар.

Қазақстан Республикасының бірінші Президенті Н.Ә. Назарбаев өзінің 2008 жылдың Халыққа Жолдауында атап көрсеткендей «Қазақстандағы қазіргі саяси жүйенің дамуындағы басты рөлді саяси партиялар, ҮЕҰ мен басқа да қоғамдық институттар атқаруы керек» [Назарбаев, 2008]. Биліктің

қалауы осындай және де үкіметтік емес сектордың біріге жұмыс істеуге дайындығы біздің алдымыздан әріптестіктің жаңа перспективаларын ашты.

Құқықтық қамтамасыз ету жоспарында Қазақстанда азаматтық қоғам институттарының қызметіне сай заңнама құрылды («Қоғамдық ұйымдар туралы», «Саяси партиялар туралы», «Коммерциялық емес ұйымдар туралы», «Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік әріптестік туралы», «Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыстар туралы», «Жалпы ақпарат тарату құралдары туралы» заңдар). Саяси партиялардың, Қазақстан халықтары Ассамблеясы рөлін күшейту бойынша белсенді жұмыстар жүргізілуде. Азаматтық қоғам институттарының қызметіне жағымды орта жасау мақсатында мақсаттық бағдарламалар, заң және басқа да нормативтік актілер жасауға негіз Министрлік құрған стратегиялық құжат – «Қазақстан Республикасында 2006–2011 жылдары азаматтық қоғамды дамыту Концепциясы» болды [Концепция развития..., 2005].

Бүгінде мемлекет пен қазақстандық ҰЕҰ әріптестігі ҰЕҰ-дың потенциалын ірі мемлекеттік әлеуметтік бағдарламаларды мемлекеттік әлеуметтік тапсырыстар арқылы жүзеге асыруға тартуға бағытталған.

Одан өзге, жұмыстың маңызды бөлігінің бірі қаржы легінің транспаренттілігін қамтамасыз ету болып табылады. Сонымен, мемлекеттік әлеуметтік тапсырыстарды жүзеге асыру ережелері жасалған, көрсетілетін қызмет, нормативтер, түсініктердің нақты аудармасы параметрлері бекітілген. Сонымен қатар жобаны жүзеге асыру аяқталғаннан кейін ұсынылатын бағдарламалық есептерге нормативтік талаптар анықталған, ҰЕҰ орындайтын мемлекеттік әлеуметтік тапсырыстарды жүзеге асыру тиімділігін бағалау механизмі күшейтілген.

Тәуелсіздіктің алғашқы күндерінің өзінде Қазақстанда азаматтық қоғам құру идеясы қайта құрудың мемлекеттік концепциясында басым бағыттардың бірі болды. Қазақстанда азаматтық қоғамның негізін қалаушы принциптер идеологиялық және саяси көпүлгілілікті мойындау, мемлекеттік және қоғамдық институттардың бөлінуі болды.

Дамыған демократиялық мемлекеттерден айырмашылығы Қазақстан Республикасы азаматтық қоғам дамуында тек бастапқы кезенді бастан өткерді, сондықтан да Қазақстанда әлі де бекітілген демократиялық дәстүрлер мен азаматтық қоғамның дамыған институттары жоқ. Алайда бүгінгі күні егемендік жылдарында республикамызда азаматтық қоғам құруда айтарлықтай нәтижелерге қол жеткізілді деп айтуға болады.

Демократиялық алмасулардың жарқын көріністерінің бірі елдің ҰЕҰ-дың жылдам өсуіне ықпал еткен азаматтарын белсендіру болып табылады.

ҰЕҰ-дың маңызды функцияларының бірі қоғамның әлеуметтік тұрақтылығына бағытталған қызметі болып табылады. Жалпылай айтқанда, ҰЕҰ әлеуметтік қабаттардың қызығушылықтарын өздері арқылы өткізеді және де мемлекетті өткір әлеуметтік мәселелерді шешуге бағыттайды.

ҰЕҰ өз қызметінде қоғам үшін маңызды салардың барлығын дерлік қамтиды. Қазіргі кезеңде ҰЕҰ-дардың цифрлық трансформациясы олардың қоғамдық ықпалын күшейтіп, желілік мобилизация құралдарын кеңейтуде. Бұл экология, әлеуметтік сала, білім, мәдениет, денсаулық сақтау, гендерлік қатынастар, адам құқығын қорғау мәселелері және т.б. Осылайша ҰЕҰ бүгінде барлық қоғам үшін аса маңызды мәселелерге қатысты.

Қазақстанның қоғамдық ұйымдарына бағытталған алғашқы зерттеулердің бірін 1980 жылдың аяғы мен 1990 жылдың басында В. Пономарев жүргізді [Пономарев, 1991: 5]. Бұл зерттеудегі тікелей объект саяси сипатта қызмет ететін немесе қандайда бір қоғамдық-саяси ұсыныстарға қатысушы ұйымдар болды. Сондықтан да сол зерттеу аясында билікпен қарым-қатынас мемлекеттік тіркеудің бар болуы немесе жоқ болуы, мемлекеттік ұйымдар ғимараттарын кеңсе ретінде қолдану, сонымен қатар құқық қорғау ұйымдарының белсенділерін ұсыну секілді мәселелер қарастырылды.

1990 жылдың басында белгілі бір шамада мемлекет пен ҰЕҰ арасында сенімсіздік орын алды. Бір жағынан ол саяси партиялар мен қоғамдық ұйымдар арасын заңды түрде нақты ажырататын айырманың болмауымен түсіндірілді. Тек 1990 жылдар ортасына қарай қоғамдық-саяси ұйымдар мен әлеуметтік бағыттағы саяси емес ұйымдар арасындағы айырмашылықтар туындады. Екінші бір қырынан алғанда өзіндік әрекет етуші қоғамдық ұйымдар мен жартылай мемлекеттік қоғамдық құрылымдар, оның ішінде кеңес уақытында құрылған ұйымдар арасындағы қарым қатынасты жақсарту мәселесі өткір болды. ӘАФЖЕҚ Орталық Комитеті, мүгедектердің ерікті ұйымы, Әлем Қоры, табиғатты қорғаудың Қазақстандық қоғамы секілді т.б. бірнеше ұйымдар мемлекет тарапынан қолдау табуы жалғастырды. Одан өзге сол жылдары мемлекет «Фараби қоры», «Елім ай»

қайырымдылық қоры т.б. секілді псевдоқоғамдық ұйымдар құрылуының жаңа легінің пайда болуына ықпал етті.

Кейбір жағдайларда псевдоқоғамдық құрылымдар түрлі коммерциялық операцияларды жүзеге асыруға да қолданылды, мысалы, Қазақстанға салықсыз негізде спирт өнімдерін мен темекі өнімдерін жеткізу және т.б. Сол жылдары тәуелсіз ұйымдар өздерінің мемлекеттен қолдау тауып отырған қоғамдық ұйымдардан айырмашылығын анық көрсеткілері келді. 1994 жылы тұрақты даму бойынша (CASDINA) Орталық Азия ақпараттық желісі бастаған ҰЕҰ қорын құру шарасы аясында ұйымды ҰЕҰ қатарына жатқызу үшін басты критерийдің бірі ретінде мемлекет тарапынан тура немесе жанама түрде материалдық көмектің болмауы алынды.

Мемлекет пен тәуелсіз қоғамдық ұйымдар арасындағы әріптестікті орнату тенденциясы 1990 жылдар ортасында көріне бастайды.

Бұл жерде 1994 жылдың мамыр айында «Интерлигал» / Қазақстан ұйымдастырған «Қазақстанда үшінші секторды мойындау» атты халықаралық конференциясын атап айту керек. Сол конференцияда ҰЕҰ-мен қатар Президент әкімшілігі, Әділет Министрлігі, Республикалық салық инспекциясы өкілдері қатысты. Бұл конференцияның басты ойларының бірі қоғамның үшінші секторы – мемлекет, қоғамдық сектор және бизнес арасындағы әріптестікті реттеу болды. Одан өзге бұл халықаралық кездесу көптеген жаңа идеяларды, Қазақстан мен Орталық Азияның басқа да мемлекеттерінде жаңа ұйымдарды дамыту үшін қуатты стимул болды.

Одан әрі ҰЕҰ мен мемлекет арасында әріптестікті жалғастыру идеясы Американдық Заң Консорциумы мен Каунтерпарт Консорциумы 1995 жылы Қырғызстанда 30 қазан мен 3 қараша аралығында ұйымдастырған «ҰЕҰ мен Орталық Азиядағы Заң» конференциясының басты тақырыбының бірі болды. Сол кездесу кезінде Орталық Азияның ҰЕҰ-ы мен мемлекеттік ұйымдары өз араларындағы әріптестік стратегиясын талқылады, жекелеп алғанда ол тығыз жұмыс байланысын орнату, біріккен семинарлар өткізу, өзара ақпарат алмасу, ҰЕҰ-дың коалициясын құру, сонымен қатар ҰЕҰ-ды әртүрлі әлеуметтік мәселелерді шешуге тарту. Конференция бойынша қорытынды құжатта келесі принциптер негізінде ҰЕҰ мәселелері бойынша мемлекеттік саясат құру қажеттілігі жазылды:

– мемлекет пен үшінші сектор әріптестігі қарым қатынасындағы теңдік, олардың өзара байланысындағы шынайылықтың қажеттілігі;

– үшінші сектордың еркіндік пен өзіндік сипаттағы әрекетін, салық жеңілдіктерін мойындау;

– ҰЕҰ туралы ұлттық заңнаманың халықаралық құқықтық нормалар мен тәжірибеге сай болуы;

– ҰЕҰ қызметі туралы заңнаманы үшінші сектор өкілдерін қатыстыра отыра жетілдіру;

– ҰЕҰ туралы ақпараттардың ашықтылығы мен қолжетімділігі;

– ҰЕҰ-дың халықаралық байланысын кеңейтуге ықпал ету қажеттігі [Байболова, 2002: 28].

Мемлекет пен ҰЕҰ арасындағы әлеуметтік әріптестіктің дамуындағы келесі маңызды кезең ретінде «Интерлигал» Қорының параллель түрде Мәскеуде, Санкт-Петербургте, Алматы мен Одессада 1996–1997 жылдары жүзеге асырылған желілік жобасын атауға болады. Бұл жобаның жалпы атауы «ҰЕҰ-дың мемлекеттік құрылымдармен әріптестігі: құқықтық модельдер» болды. Жобаның басты негізі ҰЕҰ-мен жергілікті мемлекеттік билік ұйымдары арасындағы әріптестіктің түрін зерттеу және оны дамыту болды. Қазақстанда бұл жоба аясында ҰЕҰ мен мемлекеттік ұйымдардың 75 өкілі арасында сауалнама жүргізілді.

Жүргізілген сауалнама кезінде қатысушылардың көрсетуі бойынша өзара қарым-қатынас төмен деңгейде және оны болашақта дамыту қажеттілігі бар екені белгіленген. Осы жоба аясында жүргізілген зерттеу ҰЕҰ мен мемлекеттік ұйымдар арасындағы қарым-қатынас бойынша келесідей барынша жалпы формаларды анықтады:

- лауазымды адамдармен жеке кездесулер;
- ұжымдық келісім шарттар;
- келісім шарт негізінде біріккен жұмыстар;
- біріккен жобалар;
- сараптама кеңестерін, қоғамдық кеңестер құру;
- заң шығару қызметіне қатысу.

Желілік жоба аясында әрбір қалада ҰЕҰ мен мемлекеттік ұйымдардың кездесулері ұйымдастырылды, ол кездесулер кезінде құрылым жасау бойынша өз ойларымен бөлісу, қол жеткізілген жетістіктер мен кемшіліктерді талдау ұсынылды. Оған қоса қатысушыларға ҰЕҰ мен

жергілікті билік арасындағы әріптестік бойынша біріккен нақты жобалар құру мен оны талдау ұсынылды.

Мемлекет пен ҰЕҰ арасындағы қарым қатынасты дамытудағы келесі аралық бір басылымда зерттелген тақырып атауымен – әріптестік кезеңі – өзара қарым қатынас механизмін құру мәселесі туралы деп аталған. Оның дамуына ықпал еткен Қазақстан Республикасының Президенті жариялаған қоғамды демократизациялау Бағдарламасы болды. 1998 жылы 30 қыркүйекте өзінің жыл сайынғы Қазақстан халқына Жолдауын қоғамды демократизациялау, жаңа жүзжылдықтағы экономикалық және саяси қайта құрулар мәселесіне арнап «ҰЕҰ-дың азаматтық қоғам құрудағы рөлін нығайту ол демократизацияның маңызды элементі» деп атап көрсетті [Байсақова, 2004: 37].

Осы баяндама мемлекет пен үкіметтік емес сектор арасындағы өзара қарым қатынасты дамытуда мықты катализатор болды. Жекелеп алғанда сол арқылы жоғары үкіметтік деңгейде «Мемлекет пен ҰЕҰ әріптестігі: азаматтық қоғамның дамуы, ҰЕҰ үшін заңнама негіздемесі» атты конференция өтті, бұл конференция БҰҰ Даму Бағдарламасымен, коммерциялық емес құқықтық Халықаралық орталығымен және де Қазақстанның коммерциялық емес ҰЕҰ Ассоциациясымен 1998 жылы 20 қазанда Астана қаласында ұйымдастырылды.

Сол конференция жұмысына БҰҰ-ның Қазақстандағы тұрақты Өкілі, Парламенттің екі палатасының да өкілдері мен депутаттары, Конституциялық Кеңес Төрағасы, Президент өкілдері мен Парламенттегі Өкілдері, көптеген министрліктердің өкілдері, халықаралық ұйымдардың өкілдері, көптеген ҰЕҰ өкілдері қатысты. Аталған кездесудің негізгі қорытындыларының бірі мемлекет пен ҰЕҰ арасындағы қарым қатынасты саяси деңгейде одан әрі нығайту болды.

Бұл конференцияның ҰЕҰ-дың, БҰҰ Бағдарламасының ұйымдастыру кеңсесінің және де коммерциялық емес құқықтық Халықаралық орталығының біріккен дайындық жұмысының қорытындысы болғандығын да айта кету қажет.

Бұл жоба кезінде ҰЕҰ өкілдері, заңгерлер мен Парламент депутаттары лоббилендіру туралы, қайырымдылық қызметі мен қайырымдылық ұйымдары туралы заң жобалары үшін біріге жұмыс жасады. Екі заң жобасы да әртүрлі себептерге байланысты қабылданбай қалды, алайда басталған жұмыс үкіметтік емес сектор мен Парламент арасындағы қатынасты дамытуға үлкен ықпал етті.

Одан әрі Парламент депутаттары «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» Заң жобасын ұсынып, оны жасады. Осы заң жобасы бойынша қоғам мүшелерінен келіп түскен пікірлерді елдің жекелеген аймақтарында да жинау және талқылау Қазақстанның үкіметтік емес коммерциялық емес ұйымдары Ассоциациясы арқылы жүзеге асырылды. 1999 жылдың маусымында Қазақстан Респубикасының Парламентінде «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» Заң жобасын жалпы тыңдау өткізілді, ол тыңдауға Заң жобасын жасаушылар, депутаттар пен Парламент Сенаты Аппаратының қызметкерлері, Әділет Министрлігіне қарасты заңнама Институты өкілдері, ҰЕҰ өкілдері, заңгерлер, ғалымдар, бірнеше халықаралық ұйымдардың өкілдері қатысты.

2001 жылдың 16 қаңтарында «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» Заң қабылданды және де оған «коммерциялық емес ұйымдардың құрылуын қолдайды және белсенді жұмысына мемлекет қаржылай көмек етеді» деген норма енгізілді [Коммерциялық емес ұйымдар туралы..., 2001]. Сонымен қатар аталған заңмен «коммерциялық емес ұйымдар мемлекеттік ұйымдармен келісім шарт жасасу арқылы әріптес бола алады және де олар үшін белгілі бір жұмыстар атқара алады» деп белгіленді [Коммерциялық емес ұйымдар туралы..., 2001].

Сол уақыт аралығындағы әлеуметтік әріптестіктің басқа да түрлері мен механизмдерін дамыту бойынша 1990 жылдардың соңында Каунтерпарт Консорциум тарапынан қолдау тапқан бірнеше жобалардың тәжірибесін атау қажет. 1998 жылдың қыркүйек айында «Әлеуметтік әріптестік бұл гүлдену үшін» атты конференция кезінде әлеуметтік әріптестікті дамыту бойынша бірнеше жобалар құрылып, кейіннен жүзеге асырылды. Солардың арасынан келесілерді ерекше атауға болады:

- ҰЕҰ-дың даму концепциясын жасау;
- әлеуметтік әріптестікті дамыту үшін заңнаманы жетілдіру;
- жалпы ақпарат құралдары арқылы әлеуметтік әріптестік ойын дамыту;
- Батыс Қазақстанда әлеуметтік жобалар мен ҰЕҰ ұсыныстары жәрменкесін ұйымдастыру әрі өткізу [Әлеуметтік әріптестік..., 1998].

Мемлекет пен ҰЕҰ-ға қатысты алғандағы бұл уақыт аралығының ерекшелігі бірнеше мемлекеттік салалардың ҰЕҰ-мен қатынасын тұрақты түрде дамытуға қызығушылық танытуы болды. Олардың қатарына отбасы мен әйелдер істері бойынша Ұлттық комиссияны, қоршаған ортаны қорғау Министрлігін, жекелеген облыстар мен қалалардың әкімшіліктерін жатқызуға болады, алайда

бұл бағытта белсенділік танытып жұмыс атқарған мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім Министрлігі болды. 1999 жылы 12 ақпанда сол Министрлік пен ҰЕҰ арасында «ҰЕҰ ақпарат орталығы» атты республикалық ҰЕҰ орталығын ұйымдастыру туралы келісімге қол қойылды [ҚР ПА. Қ. 18. Т. 2. І. 73. Б. 6–15].

Бұл орталықтың жұмысы ҰЕҰ қызметіне қолдау көрсетуге, сонымен бірге мемлекеттік билік ұйымдары мен ҰЕҰ арасындағы өзара әрекеттестікті нығайту мен кеңейтуге бағытталған. «ҰЕҰ ақпарат орталығы» үкіметтік емес ұйымына мемлекеттік қолдау көрсету ақпараттық, кеңес берушілік, әдістемелік, ұйымдастырушылық-техникалық түрде жүзеге асырылады. Ақпараттық қолдау көрсету мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім Министрлігінің сәйкес бөлімі арқылы үкіметтік емес сектордың қызметін жария ету, әлеуметтік маңызы бар мәселелер бойынша ҰЕҰ-дың қызметін елге таныстыру, сонымен бірге ҰЕҰ өткізетін түрлі акцияларды ақпараттық тұрғыдан қолдау жолымен жүзеге асырылады. Ұйымдастырушылық-техникалық қолдау ең алдымен ҰЕҰ-мен біріккен шаралар аясында өткізіледі, ол ең алдымен конференциялар, семинарлар мен дөңгелек үстелдер болып табылады. Қазіргі кезде ол типтес «инфо орталықтар» Қазақстанның он аймағында ақпарат пен қоғамдық келісімнің аймақтық басқармасымен құрылған және де ондай орталықтарды еліміздің өзге де аймақтарында құрылуда [ҚР ПА. Қ. 18. Т. 2. І. 73. Б. 6–15].

2000 жылдың қазан айында Қазақстан Республикасының бірінші Президенті Н.Ә. Назарбаев өзінің жыл сайынғы Жолдауында әлеуметтік маңыздылығы бар жобаларды жүзеге асыруға ҰЕҰ үшін гранттар жүйесін дамыту қажеттігін атап көрсетті [Назарбаев, 2000].

Осыған байланысты 2001 жылы бірнеше ҰЕҰ өкілдерінің қатысуымен «ҰЕҰ-ды мемлекеттік қолдау Концепциясы» жобасын дайындау жұмыстары басталады. Бұл құжатты дайындау мен талдауда маңызды рөлді Қазақстанның ҰЕҰ Конфедерациясы атқарды. Концепцияның соңғы нұсқасын Үкімет 2002 жылы 23 қаңтарда № 85 құжатпен мақұлдады [ҰЕҰ-ды мемлекеттік қолдау..., 2002]. Аталмыш құжатта ҰЕҰ-ды мемлекет қолдауының негізгі түрлері ретінде ақпараттық, кеңес берушілік, әдістемелік, ұйымдастырушылық-техникалық, сонымен бірге мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс көрсетілген. Мемлекеттік қолдаудың соңғы түрі барынша тиімді және маңызды болып көрсетіледі. «Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс» түсінігі екі қаржылық механизмді біріктіретіндігін атап өтейік, олар: ҰЕҰ үшін мемлекеттік гранттар мен олардың мемлекеттік әлеуметтік бағдарламаларды жүзеге асыруға қатысуына мемлекеттік сатып алу негізінде қолдау көрсету [ҰЕҰ-ды мемлекеттік қолдау..., 2002].

Әлеуметтік әріптестік ұсынысын Қазақстанда жүзеге асыруға үлкен ықпал еткен жобалар арасынан «ҰЕҰ мен орындаушы билік ұйымдары арасындағы әлеуметтік әріптестік механизмдері» атты Қазақстанның ҰЕҰ Конфедерациясы жобасын назардан тыс қалдыруға болмайды. Бұл жоба аясында 2001–2002 жылдары Конфедерация Қазақстанның бірқатар аймақтарында жұмыстарын ұйымдастырды, атап айтсақ: Шымкент, Орал, Қызылорда, Қостанай, Павлодар, Ақтөбе. Жобаның мақсаты ҰЕҰ мен жергілікті билік ұйымдары арасында кеңес құру, сонымен қатар осы тәжірибені басқа облыстарда енгізу үшін зерттеу жұмыстарын жүргізу болды. Кеңес құру ҰЕҰ-ды мемлекеттік әлеуметтік тапсырыстар түрінде мемлекеттік қолдау бағдарламасын жүзеге асыру үшін қажетті институционалды негіз ретінде қарастырылды. ҰЕҰ-ды әлеуметтік тапсырыстар түрінде мемлекеттік қолдауды мемлекеттік реттеу қажеттілігі туралы мәселені әртүрлі ҰЕҰ көтерді, солардың бірі Қазақстанның ҰЕҰ Конфедерациясы болды [ҰЕҰ мен атқарушы билік..., 2001–2002].

2002 жылы дамудың Орталық Азия институты мемлекеттік әлеуметтік тапсырыстар туралы заң жобасын дайындауды және әлеуметтік әріптестік мәселелерін зерттеуді ұсынды. Сол зерттеулердің нәтижелеріне сәйкес мемлекеттік және ҰЕҰ әріптестігінің негізгі механизмі мен заманауи түрі ретінде келесілер атап көрсетілді:

- ҰЕҰ жүзеге асыратын әлеуметтік жобаларды мемлекеттік ұйымдардың әлеуметтік қызметтер көрсету туралы келісім шарт жасауы және қаражат бөлуі негізінде қаржыландыруы;
- ҰЕҰ-дың әлеуметтік бағдарламаларды жүзеге асыруына мемлекеттік ұйымдардың қаржылай емес түрде ықпал етуі: ғимаратты, жабдықтарды тегін немесе жеңілдікпен беру және т.б.;
- біріккен қайырымдылық және әлеуметтік жобаларды дайындауға ҰЕҰ-ды аймақтық және ұлттық деңгейде, оның ішінде халықаралық ұйымдардың қатысуымен тарту [Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс мәселелері..., 2002].

Мемлекеттік ұйымдар мен ҰЕҰ әріптестігінің қазіргі кезеңдегі негізгі бағыты ретінде төмендегілер анықталды:

- біріккен семинарлар, конференциялар, дөңгелек үстелдер өткізу;

- пана, хоспис, сенім телефондарын ұйымдастыру;
- жастар және кемтарлармен жұмыс бойынша бағдарламаларды жүзеге асыру;
- қайырымдылық акциялары мен шаралар;
- әлеуметтік бағдарламаларды, концепцияларды, заңнамаларды дайындау және талқылау

[Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс мәселелері..., 2002].

17 наурыз 2003 жылы Қазақстан Республикасының Үкіметі ҮЕҰ-ды мемлекеттік қолдаудың 2003–2005 жылдарға арналған Бағдарламасын бекітті. Сол үкіметтік ұсыныспен ҮЕҰ-ды мемлекеттің облыстар мен Алматы және Астана қалалары әкімшіліктері деңгейінде аймақтар бойынша қолдауының бағдарламасын дайындау қарастырылды. Одан өзге қазіргі уақытта ҮЕҰ-ды мемлекеттік әлеуметтік тапсырыстар түрінде мемлекеттік қолдаудың құқықтық негізін қамтамасыз ететін мемлекеттік әлеуметтік тапсырыстар туралы заңжобасын дайындау жұмыстары жүргізілуде.

Зерттеу нәтижелері Қазақстандағы ҮЕҰ-дың дамуын бірнеше кезеңге бөлуге мүмкіндік береді. Алғашқы кезеңде (1990 жылдар) ҮЕҰ-дар негізінен әлеуметтік-гуманитарлық бағытта қызмет атқарды. Бұл кезеңде олардың басты мақсаты әлеуметтік осал топтарға көмек көрсету және қоғамдағы әлеуметтік шиеленісті азайту болды. Мұндай үрдіс посткеңестік кеңістіктегі азаматтық қоғам институттарының бастапқы қалыптасу кезеңіне тән құбылыс ретінде сипатталады.

Екінші кезеңде ҮЕҰ-дардың қызмет аясы кеңейіп, білім беру, экология, гендерлік саясат, жастар мәселелері сияқты салаларды қамтыды. Бұл уақытта ҮЕҰ-дар қоғамдық пікір қалыптастыруда және әлеуметтік бастамаларды ілгерілетуде белсенді рөл атқарды. ҮЕҰ-дардың функционалдық әртараптануы олардың әлеуметтік капиталды қалыптастырудағы маңызын арттырды.

Үшінші кезеңде мемлекет пен ҮЕҰ арасындағы институционалдық өзара іс-қимыл нығайды. Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс, гранттық қаржыландыру және әріптестік бағдарламалар ҮЕҰ-дардың тұрақты дамуына жағдай жасады. Бұл үдеріс Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды қолдауға бағытталған құқықтық және институционалдық тетіктердің қалыптасуымен тығыз байланысты болды. Алайда қаржыландыруға тәуелділік кейбір ҮЕҰ-дардың дербес бастамаларын шектеуі мүмкін екені де байқалды, бұл құбылыс дамушы елдердегі ҮЕҰ секторына тән ортақ проблема ретінде сипатталады.

Сонымен қатар, ҮЕҰ-дардың қоғамдық санаға ықпалы айқындалды. Олар азаматтық белсенділікті арттыруға, қоғамдық диалогты дамытуға және әлеуметтік мәселелерді жария талқылауға ықпал етті. Әлеуметтік капиталдың жинақталуы азаматтардың институционалдық сенімін арттырып, демократиялық тұрақтылықты нығайтады. ҮЕҰ қызметінің тиімділігі олардың институционалдық әлеуетіне, кадрлық ресурстарына және қоғам тарапынан көрсетілетін сенім деңгейіне байланысты екені анықталды.

ҮЕҰ-дың қызметін салалық тұрғыдан талдау олардың Қазақстан қоғамындағы функцияларының біртіндеп күрделенгенін көрсетеді. Алғашқы кезеңдерде ҮЕҰ-дар негізінен әлеуметтік көмек көрсету және гуманитарлық қолдау бағытында әрекет етсе, кейінгі жылдары олардың қызметі қоғамдық қатынастардың түрлі салаларын қамти бастады. Әсіресе білім беру, экологиялық қауіпсіздік, құқықтық ағарту және жастар саясаты салаларында ҮЕҰ-дардың рөлі айтарлықтай артты.

Әлеуметтік салада қызмет атқаратын ҮЕҰ-дар халықтың әлеуметтік осал топтарымен жұмыс істеуде маңызды тәжірибе жинақтады. Мемлекеттік құрылымдармен салыстырғанда ҮЕҰ-дар нақты әлеуметтік мәселелерге жедел әрекет ету, жергілікті деңгейде жұмыс жүргізу және мақсатты топтардың қажеттіліктерін ескеру тұрғысынан икемдірек құрылым ретінде қалыптасты. Бұл жағдай ҮЕҰ-дардың әлеуметтік саясатты іске асырудағы дербес актор ретіндегі рөлін айқындайды.

Экологиялық бағыттағы ҮЕҰ-дардың қызметі қоғамдық экологиялық сананы қалыптастыруда ерекше маңызға ие болды. Олар экологиялық проблемаларды жария талқылауға шығарып, қоғам назарын табиғи ресурстарды қорғау мәселелеріне аударды. Бұл үрдіс азаматтық қоғамның қоғамдық бақылау функциясының күшеюімен тікелей байланысты.

Құқық қорғау және адам құқықтары саласында қызмет ететін ҮЕҰ-дар азаматтардың құқықтық сауаттылығын арттыруға, құқық бұзушылықтардың алдын алуға және қоғамдық бақылау тетіктерін дамытуға ықпал етті. Аталған бағыттағы ҮЕҰ-дардың қызметі азаматтық қоғам институттарының нығаюына тікелей әсер етті.

Аймақтық деңгейдегі ҮЕҰ-дардың қызметін талдау орталық пен өңірлер арасындағы ресурстық теңсіздіктің сақталып отырғанын көрсетеді. Бұл құбылыс посткеңестік елдердегі азаматтық қоғам дамуына тән құрылымдық ерекшеліктердің бірі ретінде қарастырылады.

Осылайша, зерттеу нәтижелері Қазақстандағы ҮЕҰ-дың дамуы біржақты емес, көпдеңгейлі және динамикалық сипатқа ие екенін көрсетті. ҮЕҰ-дар әлеуметтік тәжірибенің, қоғамдық сананың және институционалдық құрылымдардың өзгеруіне белсенді ықпал ететін маңызды қоғамдық акторлар ретінде қалыптасты.

Жоғарыда сипатталғандарды түйіндей отыра, 1991–2011 жылдардың ішінде Қазақстандағы үкіметтік емес секторлар потенциалы барынша айқын орын алғандығын атап өту керек. Алайда билік әзірге өткізіліп жатқан шаралардың нәтижеге қол жеткізуіне және өзінің саяси шенін толық алу үшін өз қызметтеріне деген тұрғындардың сеніміне қол жеткізуге жеткілікті шаралар қолданып отырған жоқ. Еліміз бойынша ҮЕҰ желісін дамытуға біріккен түрде әртүрлі әрекеттер қажет. Себебі, жоғарыда аталған мәселелермен айналысатын қоғамдық ұйымдар саны көп болған сайын ол мәселелер бойынша билікке қысым көрсету әлсіздене бермек, әрі әр аймақта және Республика бойынша тұтас алғанда әлеуметтік бейбітшілік мықты болмақ.

Қорытынды. ҮЕҰ мен олардың белсенді қатысуы мемлекеттік саясатта үлкен рөл атқара алады. Өзгеріп жатқан Қазақстанның сипаты ерікті негізде өңір өмірінің әртүрлі салаларында өзінің тиімділігін тәжірибеде дәлелдеген үкіметтік емес ұйымдардың пайда болуында болып отыр. Олардың барлығы да жеткілікті күш пен беделге ие емес, алайда қоғам ҮЕҰ-ның ықпалды ұтымды күшке айналуына үйреніп отыр.

Қалай болғанда да, тәуелсіздік алғаннан кейін өткен кезеңде қазақстандық ҮЕҰ ашу және қалыптастыру сатысынан өтті және біртіндеп дамудың екінші логикалық сатысына өтті. Көбінесе, бұл халықаралық институттардың, ұйымдардың, қорлардың арқасында мүмкін болатын жүз, олар өздерінің қаржылық, техникалық және идеялық көмегі арқылы Қазақстанда ҮЕҰ қозғалысын ынталандырып, сол арқылы олардың келесі кезеңге өтуіне ықпал етті.

Азаматтық қоғамның тарихи дамуын қадағалап, осы нарықтық экономика дәстүрлі қоғамның бұрынғы құрылымдарының бұзылуына және қазіргі заманғы үлгідегі қоғамның пайда болуына себепші болған факторға айналғанын анықтауға қол жеткізілді.

Жалпы талдау нәтижелерін қорытындылай келе, төмендегідей тұжырымдар жасауға болады. Біріншіден, азаматтық қоғамның белгілері мен индикаторлары шаруашылық-экономикалық, медициналық, мәдени, экологиялық салалардағы тәуелсіз үкіметтік емес бірлестіктердің дербес қызметінен, ұлттық-мәдени, жастар, феминистік қозғалыстар қызметінен көрінеді. Екіншіден, институттардың бастаушылары мен азаматтық белсенділіктің үлгілері жаңа әлеуметтік-мәдени қозғалыстардың, азаматтық қауымдастықтардың пайда болуынан көрінеді, олар қоғам мүдделерінің барлық спектрін, оның ішінде өңірлік және партиялық элиталар мүдделерін де көрсетеді. Үшіншіден, БАҚ қызметінің күрт күшеюі, олардың көмегімен сайлау науқандары еркін демократиялық негізде іске асырылып, өңір өміріндегі өзекті проблемалар көпшілік талқыланып, тәуелсіз азаматтық акторлардың оң тәжірибесі мен олардың іс-әрекеттері таралуда.

Қоғамдық сектордың қарқынды дамуы таяу уақытта кристалдану процесімен алмастырылуы тиіс – ерікті бірлестіктердің жұмыс істеуінің неғұрлым тиімді ұйымдық нысандары мен тәсілдері орнығады. Сонда ҮЕҰ-ның жалпы демократиялық бастамаларды сақтауға және дамытуға бағытталған қоғамдық шоғырландырушы күш ретінде қалыптасуы да үшінші кезең келеді. Дәл осы үшінші сектор Қазақстанда азаматтық қоғамды жүз жаңарту үшін жағдайлар мен алғышарттар қалыптасқан кеңістік болып табылады.

Дереккөздер

Әлеуметтік әріптестік..., 1998 – *Әлеуметтік әріптестік бұл гүлдену үшін: конференция материалдары*. Алматы: Counterpart Consortium, 1998. 67 б.

Грант беретін халықаралық..., 2001 – «Грант беретін халықаралық және мемлекеттік ұйымдардың, шетелдік үкіметтік емес ұйымдар мен қорлардың тізбесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы. 28 желтоқсан 2001 ж. № 1753. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000177>

Коммерциялық емес ұйымдар туралы..., 2001 – *«Коммерциялық емес ұйымдар туралы»* Қазақстан Республикасының Заңы. 16 қаңтар 2001 ж. № 142-II. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000142_

Қоғамдық бірлестіктер туралы..., 1996 – *«Қоғамдық бірлестіктер туралы»* Қазақстан Республикасының Заңы. 31 мамыр 1996 ж. № 3-I. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z960000003_

ҚР Конституциясы, 1995 – *Қазақстан Республикасының Конституциясы*. 30 тамыз 1995 ж. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_

ҚР ПА – Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві

ҚР ҰМ – Қазақстан Республикасының Ұлттық Архиві

Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс мәселелері..., 2002 – *Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс мәселелері бойынша зерттеу материалдары*. Алматы: Орталық Азия институты, 2002. 58 б.

Назарбаев, 2000 – *Назарбаев Н.А.* Қазақстан Республикасы Президентінің ҰЕҰ үшін гранттық жүйені дамыту туралы Жолдауы. 2000 ж. URL: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-a-nazarbaeva-parodu-kazakhstana-oktyabr-2000-g_1342416665

Назарбаев, 2008 – *Назарбаев Н.Ә.* Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Халыққа Жолдауы. Ақпан 2008 ж. URL: www.parlam.kz/ru/presidend-speech/20

Устав ООН, 1945 – *Устав Организации Объединенных Наций*: принят 26 июня 1945 года, Сан-Франциско. URL: www.un.org/ru/documents/charter

ҰЕҰ мен атқарушы билік..., 2001–2002 – «*ҰЕҰ мен атқарушы билік арасындағы әлеуметтік әріптестік механизмдері*» жобасының материалдары. Алматы: Қазақстанның ҰЕҰ Конфедерациясы, 2001–2002. 73 б.

ҰЕҰ-ды мемлекеттік қолдау..., 2002 – «*ҰЕҰ-ды мемлекеттік қолдау тұжырымдамасын бекіту туралы*» Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы. 23 қаңтар 2002 ж. № 85. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P020000085_

Әдебиеттер

Аяганов, 1995 – *Аяганов Б.Г.* Социально-экономическое и социально-политическое развитие Казахстана (1970–1990 гг.): Автореф. дисс. ... докт. ист. наук. Алматы, 1995. 49 с.

Байболова, 2002 – *Байболова Ш.* Неправительственные организации Казахстана: вчера, сегодня, завтра. Алматы: «S-Принт», 2002. 84 с.

Байсакова, 2004 – *Байсакова З.* Взаимодействие государства и НПО // Государство и НПО: конструктивный диалог: материалы Гражданского форума (14–15 октября 2003 г.) Астана: МИ РК, ПРООН, 2004. 96 с.

Бейгбедер, 1991 – *Бейгбедер Й.* Роль и статус международных гуманитарных добровольческих организаций / Пер. с англ. М.: Прогресс, 1991. 414 с.

Васильева, 2007 – *Васильева Т.* Когда в треугольнике все стороны равны // Вечерний Алматы. №105. 2007. 19 июля. С. 4.

Гуськов, 2005 – *Гуськов Ю.В.* Гражданское общество в России: теория и реальность // Социально-гуманитарные знания. 2005. № 3. С. 105–124.

Дьяченко, 2007 – *Дьяченко С.* Власть и НПО в Казахстане: стратегия, формы и механизмы сотрудничества // Центральная Азия и Кавказ. 2007. № 1(49). С. 77–84.

Жанов, 2005 – *Жанов А.* Облико аморале НПО: о вмешательстве международных организаций во внутреннюю политику стран СНГ и Казахстана // Экспресс К. 2005. № 132. 21 июля. С. 3.

Майстренко, 2001 – *Майстренко А.Г.* Неправительственные правозащитные организации в Российской Федерации: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М.: Академия управления МВД России, 2001. 24 с.

Матвеева, 2010 – *Матвеева Т.Д.* Неправительственные организации в демократических государствах: международные стандарты и опыт России. М.: РАГС, 2010. 324 с.

Концепция развития..., 2005 – *Концепция развития гражданского общества в Республике Казахстан (2006 – 2011 гг.)* // Казахстанская правда. 2005. № 79. 9 июля. С. 5–8.

Пономарев, 2004 – *Пономарев А.М.* Общественные организации: понятие и особенности учреждения: Дисс. ... канд. юрид. наук. Белгород, 2004. 200 с.

Пономарев, 1991 – *Пономарев В.* Общественные организации в Казахстане и Кыргызстане в 1987–1991 гг.: справочник. Алматы: МП «Глагол», 1991. 104 с.

Полонская, 2011 – *Полонская Ю.* В трудоустройстве помогут НПО // Вечерняя Астана. 2011. № 62. 21 мая. С. 1–2.

Тусупбекова, 2007 – *Тусупбекова Л.* НПО в концепции развития // Казахстанская правда. 2007. № 185. 24 ноября. С. 1–2.

Шарипханова, 2009 – Шарипханова А. Альянс власти и НПО // Страна и мир. № 35. 2009. 21 сентября. С. 4.

Шефер, 1996 – Шефер Р. Консультативные отношения между ООН и неправительственными организациями. Резолюция ЭКОСОС 1996/31 / Пер. с англ. М.: ООН, 1996. 7 с.

Castells, 2010 – Castells M. The Rise of the Network Society. 2nd ed. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010. 597 p.

Fukuyama, 2018 – Fukuyama F. Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2018. 218 p.

Lipset, 1960 – Lipset S.V. Political Man: The Social Bases of Politics. New York: Doubleday, 1960. 432 p.

Salamon, 2015 – Salamon L.M. The Resilient Sector: The State of Nonprofit America. Washington DC: Brookings Institution Press, 2015. 512 p.

Sources

Aleumettik ariptestik..., 1998 – Aleumettik ariptestik bul guldeni ushin: konferentsiia materialdary [Social Partnership for Prosperity: Conference Proceedings]. Almaty: Counterpart Consortium, 1998. 67 p.

Grant beretin halyqaralyq..., 2001 – «Grant beretin halyqaralyq jane memlekettik uiymdardyn, sheteldik ukimettik emes uiymdar men qorlardyn tizbesin bekitu turaly» Kazakhstan Respublikasy Ukimetiniñ qaulysy [Government of the Republic of Kazakhstan. Resolution “On Approval of the List of International and Governmental Grant-Making Organizations, Foreign Non-Governmental Organizations, and Foundations.”]. 28 jeltoqsan 2001 j. № 1753. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000177>

Kommertsialyq emes uiymdar turaly..., 2001 – «Kommertsialyq emes uiymdar turaly» Kazakhstan Respublikasynyñ Zany [Republic of Kazakhstan. Law “On Non-Profit Organizations.”]. 16 qanтар 2001 j. № 142-II. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000142_

Memlekettik aleumettik tapsyrys maseleleri..., 2002 – Memlekettik aleumettik tapsyrys maseleleri boiynsha zertteu materialdary [Research Materials on Issues Related to the State Social Order]. Almaty: Ortalyq Aziia instituty, 2002. 58 p.

Nazarbaev, 2000 – Nazarbaev N.A. Kazakhstan Respublikasy Prezidentiniñ UEU ushin granttyq juieni damytu turaly Joldaуy. 2000 j. [Message of the President of the Republic of Kazakhstan on the Development of a Grant Funding System for Non-Governmental Organizations (NGOs). 2000] URL: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-a-nazarbaeva-narodu-kazakhstan-aktyabr-2000-g_1342416665

Nazarbaev, 2008 – Nazarbaev N.A. Kazakhstan Respublikasynyñ Prezidenti N.A. Nazarbaevtyñ Halyqqa Joldaуy [Nazarbaev, N.A. Address of the President of the Republic of Kazakhstan to the People of Kazakhstan.]. Aqpan 2008 j. URL: www.parlam.kz/ru/president-speech/20

Qoghamdyq birlestikter turaly..., 1996 – «Qoghamdyq birlestikter turaly» Kazakhstan Respublikasynyñ Zany [Republic of Kazakhstan. Law “On Public Associations.”]. 31 мамыр 1996 j. № 3-I. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z960000003_

QR Konstitutsiiasy, 1995 – Kazakhstan Respublikasynyñ Konstitutsiiasy [Republic of Kazakhstan. Constitution of the Republic of Kazakhstan]. 30 тамыз 1995 j. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_

QR PA – Qazaqstan Respublikasy Prezidentinin Arhivi [Archive of the President of the Republic of Kazakhstan]

QR UA – Qazaqstan Respublikasynyn Ul'tyq Arhivi [National Archive of the Republic of Kazakhstan]

UEU men atqarushy bilik..., 2001–2002 – «UEU men atqarushy bilik arasindagy aleumettik ariptestik mehanizmderi» jobasynyn materialdary [Materials of the Project “Social Partnership Mechanisms Between NGOs and Executive Authorities”]. Almaty: Kazakhstannyn UEU Konfederatsiiasy, 2001–2002. 73 p.

UEU-dy memlekettik qoldau..., 2002 – «UEU-dy memlekettik qoldau tujyrymdamasyn bekitu turaly» Kazakhstan Respublikasy Ukimetiniñ qaulysy [Government of the Republic of Kazakhstan. Resolution “On Approval of the Concept for State Support of Non-Governmental Organizations (NGOs).”]. 23 qantar 2002 j. № 85. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P020000085_

Ustav OON, 1945 – Ustav Organizatsii Obedinennykh Natsii: priniat 26 iyunia 1945 goda, San-Frantsisko [Charter of the United Nations: Adopted on 26 June 1945 in San Francisco]. URL: www.un.org/ru/documents/charter

References

- Ayaganov, 1995 – *Ayaganov B.G.* Sotsial'no-ekonomicheskoe i sotsial'no-politicheskoe razvitie Kazakhstana (1970–1990 gg.): Avtoref. diss. ... doct. ist. nauk [Socio-Economic and Socio-Political Development of Kazakhstan (1970–1990): Abstract of Dissertation for the Degree of Doctor of Historical Sciences]. Almaty, 1995. 49 p. [in Russian]
- Baibolova, 2002 – *Baibolova Sh.* Nepravitel'stvennyye organizatsii Kazakhstana: vchera, segodnya, zavtra [Non-Governmental Organizations of Kazakhstan: Yesterday, Today, Tomorrow]. Almaty: S-Print, 2002. 84 p. [in Russian]
- Baisakova, 2004 – *Baisakova Z.* Vzaimodeistvie gosudarstva i NPO [Interaction between the State and NGOs]. *Gosudarstvo i NPO: konstruktivnyi dialog: materialy Grazhdanskogo foruma (14–15 oktiabria 2003 g.)*. Astana: MI RK PROON, 2004. 96 p. [in Russian]
- Beigbeder, 1991 – *Beigbeder Y.* Rol' i status mezhdunarodnykh gumanitarnykh dobrovol'cheskikh organizatsii [The Role and Status of International Humanitarian Voluntary Organizations. Translated from English]. Moscow: Progress, 1991. 414 p. [in Russian]
- Castells, 2010 – *Castells M.* The Rise of the Network Society. 2nd ed. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010. 597 p.
- Dyachenko, 2007 – *Dyachenko S.* Vlast' i NPO v Kazakhstane: strategii, formy i mekhanizmy sotrudnichestva [Government and NGOs in Kazakhstan: Strategy, Forms and Mechanisms of Cooperation]. *Tsentral'naia Aziia i Kavkaz*. 2007. No. 1 (49). Ph. 77–84. [in Russian]
- Fukuyama, 2018 – *Fukuyama F.* Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2018. 218 p.
- Guskov, 2005 – *Guskov Yu.V.* Grazhdanskoe obshchestvo v Rossii: teoriia i real'nost' [Civil Society in Russia: Theory and Reality]. *Social and Humanitarian Knowledge*. 2005. No. 3. Ph. 105–124. [in Russian]
- Kontseptsiiia razvitiia, 2005 – *Kontseptsiiia razvitiia grazhdanskogo obshchestva v Respublike Kazakhstan (2006–2011 gg.)* [Concept of Civil Society Development in the Republic of Kazakhstan (2006–2011)]. *Kazakhstanskaya pravda*. № 79. 2005, 9 iul. Pp. 5–8. [in Russian]
- Lipset, 1960 – *Lipset S.M.* Political Man: The Social Bases of Politics. New York: Doubleday, 1960. 432 p. [in English]
- Maistrenko, 2001 – *Maistrenko A.G.* Nepravitel'stvennyye pravozashchitnye organizatsii v Rossiiskoi Federatsii: Avtoref. diss. ... kand. iurid. nauk [Non-Governmental Human Rights Organizations in the Russian Federation: Abstract of Dissertation for the Degree of Candidate of Legal Sciences]. Moscow: Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of Russia, 2001. 24 p. [in Russian]
- Matveeva, 2010 – *Matveeva T.D.* Nepravitel'stvennyye organizatsii v demokraticeskikh gosudarstvakh: mezhdunarodnye standarty i opyt Rossii [Non-Governmental Organizations in Democratic States: International Standards and Russian Experience]. Moscow: RAGS, 2010. 324 p. [in Russian]
- Polonskaya, 2011 – *Polonskaya Yu.* V trudoustroistve pomogut NPO [NGOs Will Help with Employment]. *Vechernyaya Astana*. 2011. No. 62. May 21. Pp. 1–2. [in Russian]
- Ponomarev, 2004 – *Ponomarev A.M.* Obshchestvennyye organizatsii: poniatie i osobnosti uchrezhdeniia: Diss. ... kand. iurid. nauk [Public Organizations: Concept and Peculiarities of Establishment: Dissertation for the Degree of Candidate of Legal Sciences]. Belgorod, 2004. 200 p. [in Russian]
- Ponomarev, 1991 – *Ponomarev V.* Obshchestvennyye organizatsii v Kazakhstane i Kyrgyzstane v 1987–1991 gg.: spravochnik [Public Organizations in Kazakhstan and Kyrgyzstan in 1987–1991: Handbook]. Almaty: Glagol, 1991. 104 p. [in Russian]
- Salamon, 2015 – *Salamon L.M.* The Resilient Sector: The State of Nonprofit America. Washington DC: Brookings Institution Press, 2015. 512 p.
- Schaefer, 1996 – *Schaefer R.* Konsul'tativnyye otnosheniia mezhdou OON i nepravitel'stvennymi organizatsiiami. Rezoliutsiia EKOSOS 1996/31 [Consultative Relations between the UN and Non-Governmental Organizations. ECOSOC Resolution 1996/31]. Translated from English. Moscow: United Nations, 1996. 7 p. [in Russian]
- Sharipkhanova, 2009 – *Sharipkhanova A.* Al'ians vlasti i NPO [Alliance of Power and NGOs]. *Strana i Mir*. 2009. No. 35. September 21. P. 4. [in Russian]
- Tusupbekova, 2007 – *Tusupbekova L.* NPO v kontseptsii razvitiia [NGOs in the Development Concept]. *Kazakhstanskaya Pravda*. 2007. No. 185. November 24. Pp. 1–2. [in Russian]

Vasilyeva, 2007 – *Vasilyeva T.* Kogda v treugol'nike vse storony ravny [When All Sides of the Triangle Are Equal]. *Vecherniy Almaty*. 2007. No. 105. July 19. P. 4. [in Russian]

Zhanov, 2005 – *Zhanov A.* Obliko amoralе NPO: o vmeshatel'stve mezhdunarodnykh organizatsii vo vnutrenniuiu politiku stran SNG i Kazakhstana [Obliko Amoralе of NGOs: On the Interference of International Organizations in the Domestic Politics of CIS Countries and Kazakhstan]. *Express K.* 2005. No. 132. July 21. P. 3. [in Russian]

МАЗМУНЫ/СОДЕРЖАНИЕ/CONTENT
 ОТАН ТАРИХЫ. 2026. Т. 29. № 2

Мамытова С.Н. ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИОКУЛЬТУРНОГО ОБЛИКА ПАВЛОДАРСКОГО ПРИИРТЫШЬЯ В 1930–1940-Е ГОДЫ.....	429
Ахметжан К.С. ТИПОЛОГИЯ ТРАДИЦИОННЫХ НАВЕРШИЙ КАЗАХСКИХ РЕЛИГИОЗНЫХ И ВОЕННЫХ ЗНАМЕН.....	447
Бабаджанов Б.М., Нурманова А.Ш. «ЖЕЛЕЗНАЯ ПАМЯТЬ» ЗА «ЖЕЛЕЗНЫМ ЗАНАВЕСОМ»: КАЗАХСКИЕ НАДГРОБИЯ СОВЕТСКОГО ВРЕМЕНИ КАК МАРКЕРЫ СОЦИАЛЬНОЙ ПАМЯТИ.....	473
Yergali S.A., Kolukisa H., Shaldarbekova A.B. THE INSTITUTION OF «ZHETI ATA» IN KAZAKH SOCIETY AS A MECHANISM OF SOCIAL REGULATION AND KINSHIP ORGANIZATION.....	488
Toraigyrov Ye.M. TOPICAL ISSUES OF THE IRTYSH TEN-VERST STRIP IN THE WORKS OF MODERN TIMES.....	502
Абуов Н.А., Картова З.К., Алимжанов А.Х. УСЛОВИЯ ПРЕБЫВАНИЯ СОВЕТСКИХ ВОЕННОПЛЕННЫХ В ФАШИСТСКОМ ПЛЕНУ НА ТЕРРИТОРИИ БЕЛАРУСИ.....	516
Әуелбеков М.Б., Бахар Х. XII–XV ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ УРБАНИЗАЦИЯ ҮДЕРІСІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТАРИХИ МАҢЫЗЫ.....	533
Черниенко Д.А. ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И ПОВСЕДНЕВНАЯ ЖИЗНЬ Х.А. АРГЫНБАЕВА В ПИСЬМАХ ЕГО КОЛЛЕГ-ЭТНОГРАФОВ.....	548
Iskakova G.Z., Assylbekova A.Z. SHAKARIM KUDAIBERDIULY AND KAZAKH NATIONAL MEMORY	564
Құндызбай Д.Қ., Кенжебаев Ғ.Қ. ҚАЗАҚТАРДЫҢ ЖЕТІСУ Өңірінен Қытайға босқыншылығы (XX ғ. 30 жж.).....	576
Конкабаева Н.Н., Абдрахманова К.Х. О ТРАКТОВКЕ ЛЕКСЕМ «ТЕНГРИ», «УМАЙ» В КОНТЕКСТЕ ВЕРОВАНИЙ МАМЛЮКОВ-КЫПЧАКОВ В XI–XIV ВЕКАХ.....	590

Сулейменова А.Т. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ПАРТИЯЛЫҚ БАҚЫЛАУ ОРГАНДАРЫНЫҢ 1920–1930-ЖЫЛДАРДАҒЫ «ПАРТИЯЛЫҚ ТАЗАЛАУЛАР» КЕЗІНДЕГІ ҚЫЗМЕТІ.....	602
Молотова Г.М. ТРАНСФОРМАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ТРАДИЦИОННОЙ КУЛЬТУРЕ ТЮРКОВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ (НА ОСНОВЕ ПИСЬМЕННЫХ ПАМЯТНИКОВ XII–XIII ВЕКОВ).....	619
Мейрманова Г.А., Бейсегулова А.Қ., Алдекен А.С. ҚАЛЫҢМАЛ – ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ИНСТИТУТ: ТАРИХЫ МЕН ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ.....	629
Алимбай Н. ОДЕЖДА КАЗАХОВ-КОЧЕВНИКОВ (XVIII – ПЕРВОЕ ДЕСЯТИЛЕТИЕ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ).....	642
Бахтыбаев М.М., Қожас М.Б., Сиздиков Б.С. ГОРОДИЩЕ СЫГАНАК: ДАТИРОВКА ПАМЯТНИКА ПО РЕЗУЛЬТАТАМ РАДИОУГЛЕРОДНОГО АНАЛИЗА.....	695
Шынтаев Н.А., Мусабалина Г.Т., Джолдыбаев Ж.Т. ШЫМКЕНТ ҚАЛАСЫ ТҮРҒЫНДАРЫНЫҢ КҮНДЕЛІКТІ ӨМІРІ: ПОСТКЕҢЕСТІК КЕЗЕҢДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК- ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ӨЗГЕРІСТЕР (1991–2023 ЖЖ).....	713
Шашаева М.А. ЖАЗЫҚСЫЗ ЖАЗАЛАНҒАНДАР: «ОТАН САТҚЫНДАРЫНЫҢ ОТБАСЫ МҮШЕЛЕРІ ТУРАЛЫ» ЗАҢЫНЫҢ ӘЙЕЛДЕР ТАҒДЫРЫНА ТИГІЗГЕН АУЫР ӘСЕРІ.....	724
Шолахов М.Г., Габдусалимова М.Г. АНАЛИЗ ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ ОБ ЕДИГЕ.....	735
Есен С.Ғ. МӘЛЕНБЕРЛІ ҚОРЫМЫ: ЭТНОАРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ.....	755
Жетібаев К.М., Қожас М.Б., Әлімбекұлы Ә. ҚҰЙРЫҚТӨБЕ (КЕДЕР) ҚАЛАСЫНЫҢ РАБАД АУМАҒЫНДА ЖҮРГІЗІЛГЕН АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР.....	764
Муратбаева А.Б. ҚАРАҚАЛПАҚСТАНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИ ОРТАЛЫҒЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ҚЫЗМЕТІ: ТАРИХИ-МӘДЕНИ АСПЕКТ.....	777

Оспанова Д.К., Тебаев Д.Б., Мағауянов Д.А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҮКІМЕТТІК ЕМЕС ҰЙЫМДАРДЫҢ 1991–2011 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ДАМУ ТАРИХЫНЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ.....	787
Қуанбай О.Б. Мурзаходжаев Қ.М. ЖАПОНИЯ МЕН ҚАЗАҚСТАННЫҢ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ДАМУ ҮРДІСТЕРІ БАҚ БЕТТЕРІ НЕГІЗІНДЕ (1990–2025).....	805
Алибек С.Н., Қудайбергенова А.И., Тажмуханова Н.Е. РЕПРЕССИВНАЯ ПОЛИТИКА СТАЛИНА В ПЕРИОД КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ И РАСКУЛАЧИВАНИЯ КАК ТРАГИЧЕСКИЙ ЭКСПЕРИМЕНТ (ПО МАТЕРИАЛАМ ГОРОДА ЧИМКЕНТА И ТУРКЕСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ).....	817
Жүсінов Р.Б., Нұрышева Г.К. 1920–1930 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚОСТАНАЙ ӨңІРІНДЕГІ ДІНИ БІРЛЕСТІКТЕРГЕ ҚАТЫСТЫ КЕҢЕС ӨКІМЕТІНІҢ САЯСАТЫ (АРХИВ ДЕРЕКТЕРІ НЕГІЗІНДЕ).....	833
Қозыбаева М.М., Жалмағамбетов Е.Ә. КЕҢЕСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТАРДАН АЙЫРУ ТӘЖІРИБЕСІ: «АЙЫРЫЛҒАНДАР» МЕН «ҚҰҚЫҚСЫЗДАР» КАТЕГОРИЯЛАРЫ.....	851
Хазретәліқызы Р., Тұрсұн Х.М., Сайлаубай Е.Е. МІРӘЛШЕР СЕРАЛИЕВТИҢ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ҚЫЗМЕТІ МЕН МҰСТАФА ШОҚАЙМЕН БАЙЛАНЫСЫ АРХИВТІК-ТЕРГЕУ МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕ.....	866
Калыбекова М.Ч., Чакенова Б.А. КАЗАХИ-ВРАЧИ И ИХ ОБЩЕСТВЕННАЯ И ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В КОНЦЕ XIX И 30-Е ГОДЫ XX ВВ.	878
Рахбаев К.К., Избасарова Г.Б. ҚАЗАҚТЫҢ МЕШІТ САЛУ ДӘСТҮРІНІҢ ШЫҢЫРАУ КӨЗДЕРІ (ОРТАҒАСЫРЛЫҚ МЕШІТТЕРДІҢ ЗЕРТТЕЛУІНЕ ШОЛУ).....	890
Нурпейсова Э.Т., Байдалы Р.Ж. ЕЛДЕС ОМАРОВТЫҢ ӨМІРІ МЕН ҚЫЗМЕТІНЕ ДЕРЕКТАНУЛЫҚ ТАЛДАУ.....	915
Alpysbes M.A., Arkhymatayeva A.Zh., Kara A. THE INFLUENCE OF THE NATIONAL IDEA ‘OYAN, QAZAQ!’ ON THE SOCIO-POLITICAL THOUGHT OF EASTERN COUNTRIES.....	926
Kochiyev E.R., Kabuldinov Z.E., Aydingün A. THEORIES OF DIASPORAL ETHNIC IDENTITY IN CONTEMPORARY WESTERN HISTORIOGRAPHY (2000–2025).....	939

Ш.Ш. Уәлиханов ат. Тарих және этнология институты
Алматы қ., Шевченко көш., 28
Тел/факс: +7 727 261 67 19
e-mail: kazhistory@bk.ru
